

Aprofito l'ocasió per anotar que *atuir*, que per a molts barcelonins és mot bastant literari, se sent en to ben popular a gent ribagorçana, de la vall de Boi (Tañll, 1982).

Tudell, V. *tuta Tuderris*, V. *tudar Tudiz*, errada 5 per *ni díz 'ni diu'* (*Hom.*, 2r)

TUDÓ, 'colom silvestre': tingué la forma *todó*, més aviat que *tudó* en la llengua antiga i en quasi tots els parlars moderns (llevat del mallorquí) on la -o- es distingeix de *u*; ve ja del llatí vg. i tardà, on es troba en la forma TITUS (i *teta* i alguna altra variant); la forma catalana es repeteix amb lleugeres variacions en llengua d'oc (*todon*, rar) i en dialectes d'Itàlia, de les seves Illes i dels Alps (*tutuni*, *tidu*, *tidun*, *tudone*); se sap que ja existí en formes com TITUS, *TITONE i TUNUS en llatí vulgar, amb el mateix sentit i d'altres de translaticis (com 'membre viril'); en tot cas és un mot de creació elemental, amb repetició de la consonant T-T; però encara que en català *todó* podria resultar d'una base *TITONE per un procés fonètic normal, les altres formes romàniques indiquen varietat vocàlica des del principi; no està ben aclarit si el mot resulta d'una imitació de so, o d'una dita hipocorística i del llenguatge infantil; potser alhora de les dues coses. □ 1.ª doc.: *todoni*, *todonum* (llatinitzat) 1214, 1257 etc.

Com a tribut s'havia de pagar, segons un doc. de Vic de 1257 (anyalpar) «annuatim», un parell de *todons* («unum par *todonum*»), CaCandi, *MiscHiCat.* (II, 432); «ni ànetz ni folges ni *todós* ni saxells», ordinations de la batllia de Perpinyà, de 1275 (*RLR* IV, 358); l'*InvLC* ja l'assenyala en forma de NP propi «Arnaldí *Todoni* Dechani» en un doc. de 1214 i com a nom comú *todons* l'any 1351, i «sarcetes, *todons*, saixells» el 1407. *Todons* en el Regiment de Sanitat d'AVilanova-BSarriera, a. 1306 (*NCL* II, 167.18).

Abunda en docs. del S. XIV: «lo meylor pareyl de *todons* ...» a. 1301; «ibi facere palomeras ad recipiendum palumbos sive *todons*» 1357, «font dels *todons*», 1366 (CaCandi, *MiscHiCat.* I, 138, 52, 63); *todons* Bna. S. XIV (*BABL* XI, 307); «palomeras ad recipiendum palumbos sive *todons*» a. 1457; *todons* Granollers 1468 (CaCandi, *MiscHiCat.*, també vol. I); *todons* 1605 (*BABL* I, 401).

CaCandi en la seva monografia de *St. Hilari Sacalm*, en va citar molta documentació dels Ss. XIV-XVII, on va constantment grafiat *todó*, -ons (pp. 100-101); en altres docs., *todons* els anys 1373 (p. 104) i el 1606 (p. 101); en un altre, de Viladrau: «vedó --- tirar en acecho a las torcaces, así de noche como de día, no tolerando se construyera barraca para cazarlas, bajo multa de veinte sueldos: *tirar a gocha de todons*» a. 1407; «otro pregón vedando sus bosques, esto es, prohibiendo en ellos casar ni tirar a *todons* ni ninguna lei de casa» a. 1543.

De la grafia *tudó* en català oriental no trobem sinó alguna rara dada tardana i no sempre d'ed. prou fidedigna: *tudons*, 1435 (veg. a PALOMA la cita de Ca. Candi, *MiscHiCat.* I, 47); i V., a LLAUNA (vol. V,

99b25), una que el mateix CaCandi i el DAG. donen de Mtre. Robert, *MiscHiCat.* I, 114.¹ «En estiu menç polls tenres ---; en l'autumne, tords grassos, *tudons*, fotges e carn de caça ---», Eiximenis, *Terç*, cap. 354 (però és en l'edició amb ortografia modernitzada, de *NCL* VI, 51.9). «Coloma fera o *tudó*: palumbes», Busa-N. (B-IV-1.3); «*todó*: columbus silvestris, vina-go, -onis», OPou (*ThPu.*, 46); «*todó*: aucell, palumbes, -umbus; columbus sylvestris, vinago», DTò. 1647. Continua en la literatura de la Renaix.: «Quan lo janer los erms abeura, / y, a pellucar de la gerda euca / los grans de rahims negres, ab que tant se presum, / los *todons* baxen, a ramades, / de les afraus a les clotades, / murmulejant dolces tonades, / de l'eurera als carbuncles, al dolcíssim llegum», Verdaguier, c. 1865 («*Primeres Poesies d'un fadri de muntanya*», O. C. Pop. XXIX, 190.9f.); «--- / somia encara estrènyer les filles que no té / y après en l'ayre veure-les pujar ab gran cantúria, / com blancs *tudons*, que deixan llur niu en les heureres, / y, al fer-se fonedissa, pel cel, la voladúria, / girar-se-li, y que vole signar-li, rialleres», *Atl.* X, 5c.

També Bartomeu Guasp hi vacilla en el timbre de la vocal inicial —i notem que es tracta d'un mallorquí, cosa més valuosa essent d'un bon i acurat poeta—: «son dolç cantusseig / és de merla esclava / o d'agrest *todó*, / ocult dins la rama?», «si ho és plaenta l'herba i l'aigua dels cocons! / sobre els collats ja el sol declina: / vers una timba qui s'empina / vola un esbart de salvatgina, / pel cel, qui es transfigura, travessen los *tudons*» (*IdOr* IX, 56, 8).

Mot ben viu fins avui en tots els dominis dialectals: no cal dir-ho en el cat. or., on el Montnegre, el Montseny etc. són un paradís dels tudons i meca de caçaires: tants i tan refiats (1952, 1958 ---), que he arribat a veure'n matar un d'un encertat cop de pedra. Sabem per Rolland que és rossellonès («*todo*», *Faune Pop. Fr.* II, 330); i, per A. Sallent (BDC X), que és general a Cat., Val. i Bal., nom de la «Columba palumbus L.», color gris blavós, 45 cm., i que habita els boscos, i a l'hivern freqüenta les rouredes per menjar glans.

Per al dialectòleg, però, i la indagació etimològica, interessan especialment els dominis on es distingeixen encara els fonemes àtons *o*, *u*, amb poques i locals excepcions, sempre, però, en el sentit *o* → *u*. Encara en domini oriental (si bé poble que seria xipella, i no és gens inversemblant que encara no s'hi hagués neutralitzat *o/u* en el S. XVI), lleigeixo, en afrontacions del terme de Gósol: «--- a la font del *Tudó*, a ---» (a. 1544, cap cas de *o* > *u* en la nota que en vaig copiar, 1964, val a dir, només de 8 ratlles). La submarca pirinenca de Cardós i Vall Ferrera, es troba avui en la zona grisa entre distinció i neutralització (aquesta, almenys a Tor i algun altre veí de la franja de l'Est): allà vaig sentir *tudó*, *tudons*, a Tor i a l'arcaic Àreu, *todons*, amb *o* ben oberta a tots els pobles de la V. de Cardós, i (amb un timbre tirant a *u*) a Farrera (1932-4).

Altrament en tota l'ampla zona pirinenca del català occidental, anoto *o* pertot; fins en el Segre mit-